

## 7. Η υπέρβαση του υπαρξισμού

|                                                      |    |
|------------------------------------------------------|----|
| 1. Η αναγκαιότητα της υπέρβασης του υπαρξισμού ..... | 69 |
| 2. Η εμπιστοσύνη στον κόσμο .....                    | 70 |
| 3. Ο ρόλος του λογικού .....                         | 72 |

### 1. Η αναγκαιότητα μιας υπέρβασης του υπαρξισμού

Η εικόνα που σχημάτισε η υπαρξιακή φιλοσοφία για την ανθρώπινη παρουσία ήταν τόσο απελπιστικά σκυθρωπή ώστε, εκ των προτέρων, η αγωγή θα ήταν αδύνατη, εάν εκείνη πράγματι έλεγε και την τελευταία λέξη. Πάντοτε, μόνο σε στιγμές αληθινής ύπαρξης μπορεί ο άνθρωπος να αποσπαστεί βίαια από τον ξεπεσμό του σ' ένα κόσμο χωρίς νόημα. Μια συνεχής διαμόρφωση όμως, μια «μόρφωση» ("Bildung") του ανθρώπου σε μια μόνιμη βάση θα ήταν αδύνατη. Όταν όμως αναφερόμαστε στις συνέπειες για την Παιδαγωγική, σιωπηρά έχουμε κιόλας μετριάσει αρκετά την αρχική οξύτητα της υπαρξιακής φιλοσοφίας. Η συνάντηση έγινε κατανοητή όχι μόνο ως στιγμιαίος συγκλονισμός (die augenblickliche Erschütterung), που καταστρέφει τη μέχρι τότε σιγουριά της ζωής, αλλά ταυτόχρονα ως το ξάνοιγμα προς μια νέα δυνατότητα στη ζωή (die Eröffnung einer neuen Lebensmöglichkeit), που οδηγεί έξω και πέρα από τα γνωστά. Και όταν συνδέσαμε την κρίση (Krise) με μία νέα αρχή (neuer Anfang), στο σπρώξιμο αυτό μέσα στην άβυσσο που γκρεμίζει κάθε προηγούμενο στήριγμα, είχαμε κιόλας στεριώσει τη νέα αρχή (Neubeginn), που οδηγεί σ' ένα καλύτερο μέλλον. Η δυνατότητα μιας τέτοιας νέας αρχής συνδέθηκε ως αυτονόητη προϋπόθεση. Και είναι πράγματι αυτό μια εμπειρία που τη ζουν οι άνθρωποι, το ότι ξαναγίνονται ευτυχισμένοι μετά από τόσες δυσκολίες, που εμφανίζονται σαν αδιέξοδα. Σ' αυτό το σημείο θα πρέπει να επιμεινουμε, για να θεωρήσουμε από πιο κοντά αυτή τη θετική εμπειρία της ζωής και να αποκαλύψουμε μέσα της τις εσωτερικές προϋποθέσεις μιας τέτοιας νέας αρχής.

Γι' αυτό το σκοπό πρέπει ακόμη μια φορά να αναφερθούμε στο προηγούμενο σκίτσο της υπαρξιακής φιλοσοφίας.<sup>1</sup> Είχαμε τονίσει ότι η υπαρξιακή φιλοσοφία δεν πρέπει να συλλαμβάνεται απλά ως άμεση έκφραση ενός υπερδύναμου άγχους για τον κόσμο, που κάτω από την επίδρασή του ο άνθρωπος αφήνεται να υποφέρει παθητικά μπροστά σ' ένα κόσμο που έχασε το νόημά του, αλλ' ότι αυτός βάζει τα δυνατά του για δραστήρια αντίθετη κίνηση, ώστε, αντέχοντας μέχρι τέλους στο άγχος, να βρει στη συνέχεια μέσα στον ίδιο τον εαυτό του ένα ύστατο απόλυτο θεμέλιο, δηλ. την ύπαρξη (die Existenz) με την έννοια της υπαρξιακής φιλοσοφίας. Αυτός ο δρόμος όμως πραγματικά δεν είναι αναψυχή. Αναμφίβολα αυτή η πορεία πρέπει να κατανοείται σαν ένας ύστατος αποφασιστικός καθαρισμός (eine letzte entscheidende Reinigung), που κατ' αυτόν κάθε τι το μισό και το επουσιώδες απομακρύνεται από τον άνθρωπο. Δεν μπορεί όμως ο άν-

\* Die originale Paginierung des Erstdrucks ist beibehalten.

<sup>1</sup> Πρβλ. σ. 55 κ.ε.

θρῶπος να παραμένει διαρκώς σ' αυτή την κατάσταση, γιατί η ύπαρξη, όπως αναλαμβάνει εδώ, κερδίζεται μόνο με το τίμημα της πιο ακραίας απομόνωσης. Είναι όμως αδύνατο να οικοδομήσει κάποιος μια πολυσήμαντη ανθρώπινη ζωή πάνω σ' αυτό το θεμέλιο. Εκείνη προϋποθέτει οπωσδήποτε ότι ο άνθρωπος βγαίνει από την ερημιά του και δένεται με μια πραγματικότητα έξω απ' αυτόν, που τον στηρίζει δηλ. προς άλλους ανθρώπους ή προς δεσπόμενες αξίες και μπορεί σ' αυτή να ενταχθεί και να δώσει στη ζωή του στήριγμα και νόημα.

Πώς όμως κερδίζεται μια τέτοια σχέση, αφού στις εμπειρίες που οδηγούν στον υπαρξισμό κάθε τέτοιο στήριγμα έχει αποδειχτεί αμφίβολο; Η απάντηση: Δεν πρόκειται αυτή η σχέση να κερδιθεί, για πρώτη φορά πρόκειται μόνο για ένα της ξεσκέπασμα, αφού τόσον καιρό είχε θαφτεί με τον υπαρξισμό. Γιατί κατά βάση στον υπαρξισμό, όπως διαπιστώσαμε, δεν είναι δυνατόν να υφίσταται καμιά ανθρώπινη ζωή, που να έχει κάποιο νόημα. Αφού όμως, παρόλα αυτά, υπάρχει ανθρώπινη ζωή, που παρόλους τους κλονισμούς συνεχίζει να προχωρεί, τότε πρέπει να είναι έγκυρες και οι προϋποθέσεις, που χωρίς αυτές μια τέτοια ζωή θα ήταν εντελώς αδύνατη.

## 2. Η εμπιστοσύνη στον κόσμο

Αυτές τις προϋποθέσεις μιας ζωής γεμάτης νόημα μπορούμε σε πρώτη φάση να ορίσουμε ως εμπιστοσύνη (*das Vertrauen*), ως εμπιστοσύνη προς έναν άλλο άνθρωπο, ως εμπιστοσύνη προς τις δεσπόμενες αξίες της κοινωνικής ζωής (των ιδρυματικών φορέων), ως εμπιστοσύνη στη ζωή εξ ολοκλήρου.<sup>2</sup> Αυτό που προηγουμένως είχαμε εξάρει ως απαραίτητο στοιχείο της παιδαγωγικής ατμόσφαιρας, παίρνει τώρα, ως ευρύτερη προϋπόθεση ολόκληρης της ανθρώπινης ζωής, ένα νέο βαθύτερο νόημα. Η ανθρώπινη ζωή είναι δυνατή μόνο όταν εμφορείται από μια τέτοια εμπιστοσύνη απέναντι στον κόσμο.

Μόνο με βάση μια τέτοια εμπιστοσύνη είναι δυνατό μέσα στον κόσμο να έχει η ανθρώπινη δράση το νόημά της. Όπως για τον υπαρξισμό το ναυάγιο (*das Scheitern*) ήταν κάτι το ύστατο, που σ' αυτό ο άνθρωπος ακόμη και κατά την κατάρρευσή του επιβεβαιώνει το υπέρτατο τραγικό μεγαλείο του (*Jaspers*),<sup>3</sup> παράλληλα ξεπηδάει τώρα για πρώτη φορά η ερώτηση σχετικά με τις δυνατότητες της αποτελεσματικής δράσης (*das Handeln*). Ο G. Hauptner ασχολήθηκε συχνά μ' αυτή την ερώτηση από ιστορικό-φιλοσοφική άποψη. Σε ριζική αντίθεση προς την υπαρξιακή ερμηνεία τονίζει: «Ο κόσμος μας είναι βασικά στηριγμένος πάνω στην επιτυχία».<sup>4</sup> «Έγινε αρκετά λόγος για ναυάγιο, για ανασφάλεια της ανθρώπινης ύπαρξης - γιατί να μη γίνει τελικά λόγος κάποτε και για την ιστορική επιτυχία και την πηγαία σιγουριά; Αν κάποιος κάποτε μίλησε γι' αυτά, τότε ο μοντέρνος άνθρωπος χρειάζεται αυτό το *ιαματικό λουτρό*».<sup>5</sup>

Αυτή η γεμάτη εμπιστοσύνη σχέση προς το μέλλον, αυτή η βεβαιότητα ότι δεν γκρεμίζεται ο άνθρωπος στην άβυσσο, αλλ' ότι πάλι κάπως θα

<sup>2</sup> Πρβλ. *Neue Geborgenheit*, όπου αναφέρθηκε, σ. 24 κ.ε.

<sup>3</sup> KARL JASPERS. *Philosophie*, όπου αναφέρθηκε, 3ος τόμος σ. 183.

<sup>4</sup> GERHARD HAEUPTNER. *Giacomo Casanova. Versuch über die abenteuerliche Existenz*, Meisenheim/Glan 1956, σ. 41. Πρβλ. TOY ΙΔΙΟΥ: *Verhängnis und Geschichte. Ein geschichtsphilosophischer Versuch*, Meisenheim/Glan 1956.

<sup>5</sup> GERHARD HAEUPTNER. *Giacomo Casanova (Kurzfassung)*. Die Sammlung. 70 έτος έκδ. 1953, σ. 259.

περισυλλέγει, ορίζεται ως «ελπίδα» (Hoffnung). Αυτή είναι λοιπόν η χρονική άποψη της σχέσης εμπιστοσύνης προς τον κόσμο. Μακρινά από κάθε «μέριμνα» ("Sorge") και από κάθε «ναυάγιο» ("Scheitern") είναι αυτή το βαθύτερο θεμέλιο της ζωής μας, ο εξ υποθέσεως ήρεμος ορίζοντας, που μόνο μπρος του, αποκτώντας όλο τους το νόημα, επιτυγχάνονται κάθε σχέδιο και κάθε δράση.<sup>6</sup> Είναι επίσης η ροπή, που ο E. Bloch επεξεργάστηκε με έμφαση στο βασικό του έργο «Το αξίωμα της ελπίδας». Και ο Bloch τονίζει: «Πρόκειται για το εξής, να μελετήσουμε το *ελπίζειν*. Το έργο του δεν απαρνείται· είναι ερωτευμένο με την επιτυχία αντί με το ναυάγιο».<sup>7</sup>

Μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τη βασική κατάσταση του ανθρώπου, που αντιπαραβλήθηκε εδώ προς αυτή της υπαρξιακής φιλοσοφίας, ίσως ως κατάσταση μίας «νέας σιγουριάς» ("neue Geborgenheit"), σε διάκριση προς την αρχική απλοϊκή ασφάλεια, που έχει πια χαθεί. Είναι η πεποίθηση ότι, παρόλες τις ολοφάνερες καταστροφές, εν τούτοις κατά βάθος έχει απομείνει άθικτος ένας εσώτατος αξιόπιστος πυρήνας. Βέβαια ο λόγος για νέα σιγουριά δεν μπορεί να εκφράζεται χωρίς ορισμένες επιφυλάξεις, γιατί μπορεί πολύ εύκολα να παρανοηθεί, αλλά και κακόβουλα να παρερμηνευτεί. Μια ακλόνητη σιγουριά, μετά τη δοκιμασία της υπαρξιακής κρίσης, δεν μπορεί για μας να ξανακερδιθεί, και ήδη ο απλός προσανατολισμός προς αυτή τη σκέψη θα σκέπαζε τη σοβαρότητα του προβλήματος. Η εμπιστοσύνη προς τον κόσμο και τη ζωή, πού κερδίστηκε για δεύτερη φορά, επαιτείται διαρκώς και πρέπει με νέα πάντοτε προσπάθεια να αποκτάται μέσα από την απελπισία, που κι αυτή συνεχώς μετατοπίζεται.

Επιπλέον υπάρχει η εξής δυσκολία σ' αυτή την εμπιστοσύνη και σ' αυτή την ελπίδα, ότι ο ίδιος ο άνθρωπος, ακόμη κι όταν έχει καταλάβει καλά τη σημασία τους σ' όλη την αναγκαιότητά τους, δεν είναι σε θέση να τις δημιουργήσει από τον ίδιο τον εαυτό του με ελεύθερη απόφασή του. Αυτά μάλλον πρέπει να του δωρίζονται με κάποιο τρόπο που μπορεί να συγκριθεί με τη θεολογική έννοια της «χάριτος» (Gnade). Αυτός μπορεί κατά κάποιο τρόπο να αφυπνίζεται μόνο μέσα σ' αυτή την καινούρια συνείδηση, που τον κάνει ευτυχισμένο. Τότε έχει, εννοείται, την υποχρέωση, τη συνείδηση που του χαρίστηκε και με τη δική του προσπάθεια να την αδράχνει και να την κρατάει σταθερά, ενάντια σε κάθε νέα αβεβαιότητα.

Εννοείται, θα παραγνωρίζαμε ριζικά αυτή τη νέα άποψη του κόσμου, που χαρακτηρίζεται με τις έννοιες της ελπίδας και της εμπιστοσύνης, σε περίπτωση που δεχόμαστε ότι με αυτό τον τρόπο αίρεται η πικρή αλήθεια, που βρήκε έκφραση στην υπαρξιακή φιλοσοφία. Το αντίθετο: Όλα όσα ειπώθηκαν γι' αυτή συνεχίζουν να ισχύουν. Πρέπει όμως να διασαφηνιστεί ότι αυτή είναι μόνο η μία πλευρά, που, όταν απομονώνεται, δίνει μια μονόπλευρα παραμορφωμένη και γι' αυτό ανεπαρκή εικόνα της ανθρώπινης παρουσίας. Πρέπει επομένως να συμπληρωθεί και με την άλλη πλευρά, δηλ. με μια νέα φιλοσοφία της ελπίδας και της εμπιστοσύνης (eine neue Philosophie der Hoffnung und des Vertrauens).

Η δυσκολία όμως βρίσκεται στο εξής: Ότι το ένα δεν επιτρέπει εύκολα την προσάρτηση του στο άλλο και ότι ο συμβιβασμός επίσης ανάμεσα στις

<sup>6</sup> Πρβλ. Neue Geborgenheit, όπου αναφέρθηκε, σ. 118 κ.ε.

<sup>7</sup> ERNST BLOCH. Das Prinzip Hoffnung. I. Bd., Berlin 1954, σ. 13. Τώρα στο: Gesamtausgabe, 4 Bd., Frankfurt a.M. 1959, σ. 1.

δύο πλευρές δεν επιτυγχάνεται με μια αρμονική σύνθεση. Παραμένει η μη καταργήσιμη αντίφαση, που ο άνθρωπος πρέπει να την υποφέρει σ' όλη τη ζωή του και να την ξεπερνά κάθε φορά απ' την αρχή. Αυτό δεν θα ικανοποιούσε την τυπική συστηματική σκέψη· είναι όμως η αναγκαία έκφραση της ανθρώπινης παρουσίας μας, που, όπως δείχνουν τα πράγματα, είναι γεμάτη αντιφάσεις και δεν εντάσσεται σε κανένα λογικό σύστημα.

### 3. Ο ρόλος του λογικού

Οι απόψεις που αναπτύχθηκαν μέχρι τώρα πρέπει από μια ακόμη πλευρά να προστατευτούν από μια ολέθρια παρεξήγηση. Όταν γινόταν λόγος μέχρι τώρα ότι η επαναπόκτηση της εμπιστοσύνης μάλλον δωρίζεται στον άνθρωπο, μ' αυτό δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτό ότι θα 'πρεπε αυτός να μένει προς το παρόν άπραχτος, μέχρις ότου φτάσει το δώρο της νέας αντίληψης της ζωής με έναν οποιοδήποτε μυστηριώδη τρόπο και επομένως ότι ο ίδιος θα 'πρεπε εν τω μεταξύ να περιμένει με τα χέρια σταυρωμένα. Αυτή η χάρις ("Gnade") τότε μόνο προσφέρεται σ' αυτόν, όταν αυτός επίσης από την πλευρά του έχει προσπαθήσει με όλη του τη δύναμη να υποτάξει τις χαοτικές δυνάμεις, δηλ. να ταξινομήσει και να σιγουρέψει τον κόσμο του με δική του προσπάθεια. Αυτό είναι το έργο της σκόπιμης πράξης του και του λογικού που την καθοδηγεί.

Αυτό το έργο παραγνωρίστηκε ή και περιφρονήθηκε εντελώς από την υπαρξιακή φιλοσοφία. Η τελευταία ως προς τούτο κληρονόμησε απόψεις της φιλοσοφίας της ζωής στην αλλαγή του αιώνα ή γενικότερα της παράλογης κίνησης, που ξαπλώθηκε από τους χρόνους του Sturm und Drang και του ρομαντισμού, που περιφρονούσε το λογικό και είχε δει το αληθινό μεγαλείο του ανθρώπου στη δύναμη του συναισθήματος και του πάθους. Στο να αφήνεται κάποιος να παρασύρεται από αυτές τις σκοτεινές δυνάμεις, σ' αυτό έβλεπαν ολόκληρο το μεγαλείο της ζωής. Μ' αυτό το πνεύμα ήδη ο Goethe αναφωνεί στο Βέρθερο: «Ο άνθρωπος είναι άνθρωπος, και το λίγο λογικό που έχει κάποιος αποδείχεται ελάχιστο ή δεν είναι τίποτε στη σύγκρουση που το πάθος μαίνεται και τα όρια του ανθρώπινου τον πιέζουν».<sup>8</sup>

Τις τελευταίες όμως δεκαετίες έχουμε ζήσει την πικρή εμπειρία, σε ποια άβυσσο μπορεί να γκρεμίσει τον άνθρωπο το δαιμόνιο του πάθους και των ορμών, όταν ξεσπούν μέσα του τυφλά. Ο άνθρωπος ξοδεύει άσκοπα τη ζωή του, όταν δεν επιχειρεί να αντιπαραβάλει στο καταπιεστικό χάος έναν κόσμο ανθρώπινης τάξης. Και αυτό είναι το έργο του λογικού, έργο που πρέπει εκ νέου να αναγνωρίσουμε σε όλη τη δημιουργική σημασία του.<sup>9</sup> Αφού ο σύγχρονος Irrationalismus έχει εμπαίζει το έργο του διαφωτισμού ως πεζό και παιδιάστικο, σήμερα συμβαίνει το εξής φαινόμενο: Να καταπιανόμαστε ξανά με τις προσπάθειες του τελευταίου και να επιβάλλουμε οι ίδιοι δραστήρια την τάξη ως μια δημιουργική πραγματοποίηση ανθρώπινου λογικού προσχεδιασμού σ' έναν κόσμο που οι άνθρωποι είναι σε θέση να

<sup>8</sup> JOHANN WOLFGANG GOETHE. Gedenkausgabe. Έκδ. από τον E. Beutler, Zürich 1949 ff., τόμος 4ος, σ. 429.

<sup>9</sup> OTTO FRIEDRICH BOLLNOW. Die Vernunft und die Mächte des Irrationalen, στο: Mass und Vermessenheit des Menschen. Philosophische Aufsätze. Neue Folge, Göttingen 1962, σ. 9 κ.ε.

ζουν με ειρήνη και ασφάλεια.<sup>10</sup> Παρόλο που σήμερα δεν μπορούμε πλέον να πιστεύουμε, σύμφωνα με τις ιδέες του διαφωτισμού, ότι μπορούμε να υποτάξουμε τον κόσμο σε μια λογική ανθρώπινη τάξη και παρόλο που εμείς σήμερα έχουμε ζήσει με υπερβολική ένταση την ανησυχία και το συναίσθημα ότι επαπειλείται η ύπαρξη μας, όμως παραμένει πάντοτε ίδιο το χρέος του ανθρώπου μέσα στο καταθλιπτικό χάος να κερδίσει τουλάχιστον έναν περιορισμένο τομέα ανθρώπινης τάξης και πάντοτε από την αρχή να αμύνεται ενάντια στις δυνάμεις της αταξίας.

Είναι επομένως δύο οι επιτεύξεις που πρέπει να συντρέχουν, αν θέλουμε να πετύχουμε μια γεμάτη νόημα ανθρώπινη ζωή. Η μια είναι αυτή που επιτυγχάνεται στον άνθρωπο με προσωπική του δύναμη. Ο κόσμος μιας ανθρώπινης τάξης, που πρέπει να δημιουργηθεί με τη δύναμη του λογικού και τη δύναμη του «σκοπίμως δράν», που κατευθύνεται απ' αυτό. Ενόψει όμως της καταστροφής που εκμηδενίζει κάθε τάξη, χρειάζεται ο άνθρωπος, αν δε θέλει να ζει σε απόγνωση, εκείνο το στήριγμα της εμπιστοσύνης και εκείνη τη δύναμη της ελπίδας, που αυτός δεν μπορεί να δημιουργήσει από μόνος του, αλλά πρέπει να δοθούν σ' αυτόν ως δώρο. Ολόκληρη η ανθρώπινη ζωή είναι τοποθετημένη μέσα σ' αυτή τη μεγάλη δυαδικότητα αυτού που επιτυγχάνεται στον άνθρωπο με δική του δύναμη και αυτού που πρέπει να προστεθεί με τη μορφή της χάρις, αν θέλει το έργο του να ευδοκιμήσει. Μόνο μπροστά σ' αυτό τον ορίζοντα είναι δυνατή μια πλήρης κατανόηση της σωστής ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αυτή τη συνάφεια πρόκειται λοιπόν να παρακολουθήσουμε στα επιμέρους από παιδαγωγική άποψη. Ταυτόχρονα, είναι σκόπιμο να πραγματευτούμε ξεχωριστά τη θεώρηση του χώρου και αυτή του χρόνου. Αρχίζουμε επομένως με τη θεώρηση του χώρου, δηλ. με το ερώτημα σχετικό με τη σωστή συμπεριφορά του ανθρώπου προς το χώρο.

<sup>10</sup> OTTO FRIEDRICH BOLLNOW. Sicherheit und Frieden als Aufgabe der Erziehung, στο: Krise und neuer Anfang, όπου αναφέρθηκε, σ. 70 κ.ε.